

4. Význam starých a krajových odrůd ovocných dřevin

Ovocné plodiny, jak prokazují různé archeologické nálezy, doprovázely a stále doprovází člověka od počátku jeho existence. Zprvu je člověk jen sbíral příležitostně v přírodě. Teprve časem se naučil je pěstovat a postupem času i jakýmsi empirickým výběrem i šlechtit. Ovocné plodiny však nesloužily jen jako zdroj výživy, ale staly se pro člověka zdrojem radosti, krásy a prostředkem k ozdravování životního prostředí. V archeologických nalezištích ve střední Evropě byly z mladší doby kamenné - neolitu zjištěny na našem území zbytky jablek, hrušek, třešní, višní, slivoní, lískových oříšků, později i ořechů vlašských a také révy vinné. Z pohledu historie měly dřeviny přinášející jedlé plody v českých zemích velkou tradici a plnily různorodé funkce. V průběhu staletí k nám pronikaly i různé cizí odrůdy, mnohé u nás zdomácněly a později výběrem i z nich vznikaly tzv. krajové odrůdy. Tyto dřeviny byly součástí naší krajiny. Bohužel v tomto století doba zemědělské velkovýroby a socializace vesnice mnohým velmi cenným, avšak významem "okrajovým" dřevinám či krajovým odrůdám nepřála. V současné době se situace opět mění. Člověk pochopil, že není možné donekonečna intenzifikovat zemědělskou produkci, používat přešlechtěné odrůdy a ty udržovat v nestabilním ekosystému za cenu neustálého dodávání dodatečné energie ve formě práce a materiálu (hnojení, pesticidy). Proto je nutné stabilizovat ekosystémy v krajině.

Velký počet krajových odrůd, které se pěstovaly na začátku tohoto století, se vyskytují dosud v některých lokalitách. Vznik těchto odrůd byl procesem samovolným, který plynul především z vysoké plošné hustoty ovocných rostlin a tradic pěstování. U těchto odrůd neznáme většinou původ, vyvinuly se náhodně a vzhledem ke svým kvalitám se dále šířily.

Zájmem lidské populace je vytvoření kulturní krajiny a její zachování pro další generace. Touha po intenzivní výrobě a maximálním efektu z jakékoliv zemědělské činnosti způsobuje v mnoha případech zhoršování životních podmínek všech živých organismů a narušuje přirozenou rovnováhu v ekosystémech.

V rámci společenství Evropské unie je snaha o zachování původních přirozených společenstev a podpora environmentálních faktorů pro zkulturnění krajiny. Vytvořit soulad mezi okamžitými potřebami lidské populace a dlouhodobě platnými přírodními zákony je velmi obtížný a složitý úkol pro každou fungující vyspělou společnost a pro každou její ekonomickou formaci. Ovocnými stromy se dají využít pozemky méně vhodné pro ostatní zemědělské účely a kromě toho jsou ovocné výsadby součástí životního prostředí a krajinotvorným prvkem.

V méně příznivých podmínkách a marginálních oblastech plní ovocný strom především mimoprodukční funkce ve smyslu krajinné zeleně jako součást přirozené rovnováhy životního prostředí nebo ve funkci doprovodné zeleně venkovských sídel a jejich nenásilného včlenění do okolní krajiny. S ohledem na stanovištní podmínky v různých oblastech se počítá s využitím sortimentu druhů a regionálních starých odrůd ovocných dřevin v extenzivních systémech pěstování s využitím generativních podnoží, kmenných tvarů stromů, s minimalizací pěstitelských zásahů, a to především chemické ochrany.

Ovocné stromy vytváří v našich podmínkách podstatnou složku krajinné zeleně a doprovodné zeleně venkovských sídel. Postupem času dochází k jejich výraznému úbytku zejména z důvodů:

- úbytku stálých obyvatel venkova
- nedostatku vhodného výsadbového materiálu, školkařská výroba je orientována na produkci výpěstků vhodných pro tržní ovocné výsadby
- rozvoj pěstování ovocných stromů v tzv. intenzivních pěstitelských systémech
- v důsledku zemědělské velkovýroby došlo k rušení extenzivních ovocných výsadeb v méně příznivých podmínkách nebo se upustilo od jejich obnovy
- ovocný strom se začíná v poslední době stále více uplatňovat z hlediska jeho přírodní funkce jako významná součást ochrany přírody a péče o krajinu.

Ekonomicky užitková funkce extenzivních způsobu pěstování ovocných stromů se v současné době mění. V poslední době se setkáváme s požadavky, aby příroda a krajina v obydlených i neobydlených oblastech byly chráněny, ošetřovány a rozvíjeny způsobem, aby zde výkonost hospodaření, užitkovost přírodních zdrojů, rozmanitost rostlinné a živočišné říše, a také jedinečnost a krása přírody a krajiny jako základ pro život lidí, zůstaly trvale zachovány.

Ovocný strom je chápán jako významný krajinnotvorný prvek pramenící z historického významu pro dřívější systém hospodaření na půdě. Vedle uplatnění kmenných tvarů a extenzivních systémů pěstování ovocných stromů, předpokládáme návrat k širokému používání ovocného stromu při obnově a údržbě zeleně i v ostatních oblastech naší krajiny.

Jedná se zejména o obnovu krajinné zeleně ve formě alejí, stromořadí, větrolamů, remízků, solitér, doprovodné zeleně venkovských obydlí nebo jiných stavebních objektů, obnovu selských zahrad a extenzivních sadů v intravilánech obcí nebo na pozemcích málo vhodných pro intenzivní zemědělskou výrobu.

Termíny stará a krajová odrůda, jak uvádí Boček (2007) nejsou v odborné literatuře přesně definovány, ani není jejich používání ujednoceno. V označení „**stará odrůda**“ (**anglicky „obsolete variety“**) vnímáme hledisko času, v termínu „**krajová odrůda**“ (**anglicky „landrace“**) naopak spíše hledisko prostoru. Tetera a kol. (2006) uvádí, že staré odrůdy jsou všechny, které dosahují stáří několika desítek let od svého vzniku nebo rozšíření. Samotná časová hranice pak může být značně různá, podle individuálního pojetí. Praktický ovocnář může označit za starou odrůdu jabloň 'Šampion', která byla zaregistrována v roce 1977, protože má k dispozici novější odrůdy. Pro specialistu – pomologa nebude z historického pohledu tak zajímavá a jako starou označí nejčastěji takovou, která se pěstovala minimálně v 19. století. Polská pomoložka Marta Dziubiak označuje jako starou odrůdu takovou, která se pěstovala před II. světovou válkou (Dziubiak, 2004, 2007 – osobní sdělení). Vychází ze skutečnosti, že po II. světové válce nastává velký rozmach cílevědomého šlechtění. Velice zajímavé dělení používá současný německý pomolog Hans Thomas Bosch, který zařazuje odrůdy do tří kategorií, přičemž klíčový hraniční rok 1870 vidí v masovém šíření odrůd vyšlechtěných belgickým lékařem a ovocnářem van Monsem (1765–1842), rok 1950 pak v bouřlivém rozvoji cílevědomého šlechtění. Dělení odrůd podle Bosche (2007, osobní sdělení):

1. Odrůdy historické – vznikly před rokem 1870.
2. Odrůdy klasické – vznikly v letech 1870–1950.
3. Odrůdy moderní – vznikly po roce 1950.

Jak vnímat, v širším pojetí uváděné názorové a výkladové pojednání dvou velice intenzivně diskutovaných pojmů.

Pokud se budeme opírat o původní zájmové pilíře studia výše uvedených skupin ovocných dřevin, tj. v rámci záchrany a trvale udržitelné obnovy kulturní a historické krajiny, můžeme využít výkladu V. Tetery (1994).

Lokální – místní odrůda, jak uvádí TETERA (1994), vznikla v určitém místě a rozšířila se do několika lokalit. Ztotožňuje tedy výraz místní a lokální. Naproti tomu **odrůdou krajovou** označuje takovou, která se rozšířila ve větší oblasti, v několika okresech. V případě, že odrůda není místní (tedy domácí) proveniencí a je v kraji oblíbená a hojně pěstována, nazývá se **lokálně rozšířenou odrůdou**.

V případě, že se problematikou studia uvedených skupin ovocných dřevin budeme zabývat také po stránce produkční, ale především šlechtitelské s přidanou hodnotou tj. genetického zdroje, lze využít výkladu S. Bočka (2007).

Starou odrůdou se rozumí taková odrůda, která byla pěstována minimálně před druhou světovou válkou (najdeme ji nejčastěji na kmenných tvarech) a **krajovou** taková, která vznikla jako nahodilý semenáč, byla člověkem shledána jako zajímavá a rozšířila se v oblasti (kraji) svého vzniku.